

NIKOLA POPOVIĆ

Je li bilo organizovano Odeljenje Južnih Slovena pri Narodnom komesarijatu za pitanja nacionalnosti u Moskvi 1918. godine?

O vojnom i političkom učešću Jugoslovena u revolucionarnim događajima u Rusiji (1917—1921) jugoslovenski i sovjetski istoričari objavili su veći broj naučnih radova u kojima je uglavnom objašnjen rad jugoslovenskih političkih organizacija i ustanova, a manje nastanak jugoslovenskih vojnih jedinica i njihov doprinos pobjedi nad kontrarevolucijom i stranom intervencijom. U opisivanju nastanka jugoslovenskih političkih organizacija i ustanova bilo je i preterivanja; osnivalo se i ono što je bilo osnovano samo na papiru, a delatnost jednog subjekta pripisivana je u delo drugom.

Sudeći po radovima Ivana Očaka, lakoveran čitalac će doći do prilično jasne slike o nastanku i plodonosnoj delatnosti Odeljenja Južnih Slovena pri Narodnom komesarijatu za pitanja nacionalnosti u Moskvi 1918. godine i nijednog trenutka neće posumnjati u istinitost njegove priče. Međutim, kada se kritički prouče dokumenti kojima su se koristili Ivan Očak, a i Bogumil Hrabak, dolazi se do zaključka da je jedno bilo želja, a drugo stvarnost, tj. da su članovi Jugoslovenske grupe Ruske komunističke partije (boljševika) u Moskvi u leto 1918. godine zaista želeli da organizuju Odeljenje Južnih Slovena pri Narodnom komesarijatu za pitanja nacionalnosti (komesarijat, kako su često govorili), da su na tome doista radili, ali da u tome nisu uspeli i da su na kraju to i — priznali. Nekritičkim korišćenjem dokumenata Očak je »osnovao« Odeljenje potkraj jula 1918. godine, a za njegovog rukovodioca i »dušu« postavio je čoveka (Vladimira Čopića), koji će na jednom sastanku Jugoslovenske grupe RKP(b) reći da pomenuto Odeljenje i nije bilo organizovano.

U svojoj prvoj knjizi o Jugoslovenima u Rusiji (1917—1921) Očak navodi da je odlukom sovjetske vlade 26. avgusta 1918. bio organizovan Odjel Južnih Slovena pri Narodnom komesarijatu za pitanja nacionalnosti. Predsednik Odjela da je postao V. Marković, a sekretar V. Čopić.¹ Zatim, Očak dalje kaže da su pri Odjelu bile organizovane sekcije: vojna, radna, kulturno-prosvetna i političko-agitaciona. Objasnivši delokrug rada sekcija, ali tako što je za prve dve sekcije govorio u budućem vremenu, a za poslednje dve u prošlom vremenu, Očak zaključuje: »Na taj način, Odjel Južnih Slovena pri Narodnom komesarijatu za pitanja nacionalnosti bio je dužan obavljati vrlo široku delatnost među Jugoslovenima koji su se nalazili u Rusiji. Potrebno je osobito podvući da je

¹ И. Д. Очак, Югославянские интернационалисты в борьбе за победу советской власти в России (1917—1921 годы). Москва 1966, стр. 104—105.

Odjel radio u stalnom kontaktu s Komunističkom grupom Južnih Slovena.«² Kao što vidimo i iz ovoga Očak brka buduće i prošlo vreme u vezi sa radom Odjela te time unosi zbrku i ostaje nejasno je li Odjel trebalo da se organizuje ili je bio organizovan. U napomeni 74 u vezi sa iznetim Očak navodi da je »Всемирная революция« u svom br. 18 od 21. septembra 1918. objavila saopštenje o organizovanju Odjela. Ako je Odjel (Odeljenje) zaista bio organizovan 26. jula 1918. kao što Očak tvrdi, onda je čudno da se sa saopštenjem o njegovom organizovanju čekalo sve do 21. septembra 1918. godine.

U knjizi o Vladimiru Čopiću Očak piše: »Već 27. srpnja 1918. godine Odjel Južnih Slavena u sastavu Narodnog komesarijata za nacionalna pitanja bio je organiziran.«³ Malo dalje Očak ponovo kaže: »Južnoslavenski odjel je, Staljinovim odobrenjem, osnovan 27. srpnja 1918. godine. Predsjednikom odjela Južnih Slavena je bio naznačen dr Vukašin Marković. Međutim, on je često bio na terenu tako da je praktički čitav rad pao na Čopićeva leđa.«⁴ U toj knjizi, u odeljku pod naslovom *Komesar za poslove Južnih Slavena*,⁵ Očak piše o V. Čopiću kao komesaru, tj. rukovodiocu Odjela što je čista proizvoljnost. U pokušaju kritike jednoga mog rada Očak piše: »Za mene nema sumnje da je Odjel Južnih Slavena bio organiziran još 25. srpnja 1918. i da je kao takav djelovao već u kolovozu.«⁶

Tako, po Očaku, imamo tri datuma osnivanja Odeljenja (Odjela) Južnih Slovena pri Narodnom komesarijatu za pitanja nacionalnosti: 25. jul, 26. jul i 27. jul 1918. godine.

U okviru nekih svojih radova⁷ Bogumil Hrabak spominje pomenuto Odeljenje, ali se zbog toga ne može zaključiti da ga smatra organizovanim. U jednom ambicioznijem, ali delimično promašenom, članku B. Hrabak doslovno piše: »Odeljenje Južnih Slovena Komesarijata nacionalnosti sovjetske vlade postavilo je svojoj Vojnoj sekciji pored ostalog i zadatak da, kada izbije revolucija u Austro-Ugarskoj i na Balkanu, raspolaže dobro obučanim i pripremljenim borbеним jedinicama za uspostavljanje diktature proletarijata na Balkanu; da bi se ovaj zadatak izvršio naloženo je da se u Moskvi, a po mogućnosti i u Saratovu ili Caricinu, osnuju baze za obuku nacionalnih četa (uz srpske sovjetske bataljone koji su tada već postojali u Saratovu, Caricinu i Astrahanu). Iz istog razloga Kulturno-prosvetna sekcija trebalo je da otvori različite kurseve za osposobljavanje kadrova i da pokrene izdavanje brošura i novina. U tom smislu i Političko-agitaciona sekcija trebalo je da organizuje otpravku agitatora i slanje literature u inostranstvo.«⁸ U napomeni uz citirani tekst Hrabak označava

² Isto, str. 106—107.

³ *Dr Ivan Očak*, Vojnik revolucije, život i rad Vladimira Čopića. Zagreb 1980, str. 54.

⁴ Isto, str. 55—56.

⁵ Isto, str. 53—58.

⁶ *Ivan Očak*, Još jednom o Vladimiru Čopiću. U: Historijski zbornik 1978—1979, Zagreb 1981, str. 338.

⁷ *Bogumil Hrabak*, Jugoslovenski sovjeti u Rusiji i Ukrajini 1919—1921. godine. U: *Tokovi revolucije II*, Beograd 1967, str. 43.

— *Dr Bogumil Hrabak*, Jugoslovenski revolucionar Vladimir Čopić u Rusiji (1916—1918). U: Život i djelo Vladimira Čopića. Materijali sa znanstvenog skupa održanog 1. i 2. listopada 1976. u Senju. Rijeka 1978, str. 63.

⁸ *Bogumil Hrabak*, Komunistička partija (boljševika) Srba, Hrvata i Slovenaca. *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1969. 1—2. str. 8. O ovome vidi i: *Никола Поповић*, *Комунистичка партија (большевика) Срба, Хрвата и Словенаца. Историјски гласник* 1970, 1—2.

D. Godinu kao predsjednika, V. Čopića kao sekretara Odeljenja, a to sve upućuje na zaključak kako smatra da je Odeljenje potkraj avgusta 1918. godine (to je vreme kada je nastao plan rada Odeljenja, na osnovu koga je i napisan citirani tekst) egzistiralo. Hrabak greši kada Godinu i Čopića označava kao predsjednika i sekretara Odeljenja, jer su oni navedeni dokumenat (plan) potpisali u svojstvu predsjednika i sekretara Jugoslovenske grupe RKP(b). Citirani dokumenat — plan rada — nije napisalo samo Odeljenje, jer nije ni bilo organizovano, već Jugoslovenska grupa RKP(b).

Da bi se došlo do pouzdanog odgovora na pitanje postavljeno u naslovu ovog napisa potrebno je kritički razmotriti raspoložive dokumente koji govore o Odeljenju.

Prvi pisani pomen o Odeljenju Južnih Slovena pri Narodnom komesarijatu za pitanja nacionalnosti nalazimo u rezoluciji prvog plenarnog zasjedanja Jugoslovenske komunističke emigrantske partije od 16. maja 1918. godine u kojoj se kaže da je u interesu jugoslovenskog proletarijata, koji se nalazi u Sovjetskoj Republici, neophodno otvoriti jugoslovensko odeljenje pri Narodnom komesarijatu za pitanja nacionalnosti (po uzoru na čehoslovačko odeljenje).⁹ Od 16. maja pa do 20. jula 1918. ništa nije urađeno, a tog dana (20. jula) na sednici Komiteta Jugoslovenske grupe RKP(b) zaključeno je da se uputi molba Centralnom izvršnom komitetu za stvaranje Odeljenja pri Komesarijatu za pitanja nacionalnosti.¹⁰ Pet dana kasnije (25. jula) Jugoslovenska grupa uputila je molbu Narodnom komesarijatu za pitanja nacionalnosti koja glasi: »Jugoslovenska komunistička grupa moli da se donese odluka o osnivanju odeljenja za Južne Slovence pri Komesarijatu za pitanja nacionalnosti.«¹¹ Na tome se dokumentu nalazi beleška sekretarijata Narodnog komesarijata za pitanja nacionalnosti: »Odeljenje je osnovano. Odluka kolegijuma od 27. jula 1918.« U listu »Известия ВЦИК« od 2. avgusta 1918. objavljeno je saopštenje Komesarijata o osnivanju Odeljenja Južnih Slovena. U saopštenju je navedeno da je za rukovodioca postavljen V. Marković.¹²

Dakle, na molbu Jugoslovenske grupe RKP(b) nadležni sovjetski organ doneo je 27. jula 1918. godine *formalnu odluku* o osnivanju Odeljenja Južnih Slovena pri Komesarijatu za pitanja nacionalnosti. Međutim, stvarno organizovanje Odeljenja i njegovo funkcionisanje je izostalo. Da je navedena odluka nadležnog sovjetskog organa bila samo formalna, mrtvo slovo na papiru, svedoči dalji razvoj događaja oko Odeljenja.

Da Odeljenje nije zaživelo u avgustu 1918. godine govore nam naponi Jugoslovenske grupe RKP(b) da ga stvarno organizuje. Tako u izveštaju o radu Grupe koji je datiran 12. avgusta 1918. stoji da je »grupa zauzeta organizacijom Komesarijata za pitanja Južnih Slovena, koji će, pretpostavlja se, biti otvoren u bliskoj budućnosti«.¹³ U cilju bržeg obrazovanja Odeljenja, Jugoslovenska grupa RKP(b) je 15. avgusta 1918. molila Narodni komesarijat za pitanja

⁹ Učešće jugoslovenskih radnih ljudi u oktobarskoj revoluciji i građanskom ratu u SSSR. Zbornik dokumenata i materijala. Beograd 1979, str. 102. (Dalje: Učešće)

¹⁰ Učešće, str. 131.

¹¹ Isto, str. 133.

¹² Isto, str. 134.

¹³ Arhiv Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije (ACKSKJ), f. 549, op. 6, ed. hr. 3.

nacionalnosti da se V. Čopić »postavi za pomoćnika rukovodioca Odeljenja Južnih Slovena pri Komesarijatu za pitanja nacionalnosti da mu izda punomoćje da organizuje to odeljenje u vreme odsustva rukovodioca Odeljenja druga Vukašina Markovića, koji se sad nalazi na čehoslovačkom frontu [Kazan] i ne zna se kada će se vratiti.«¹⁴

Sledeća radnja u cilju organizovanja Odeljenja bila je izrada plana (predloga) ustrojstva Odeljenja koji donosimo u celini:

»Odeljenje se zove: Odeljenje Južnih Slovena Narodnog komesarijata za pitanja nacionalnosti i sastoji se od četiri sekcije:

A — vojne sekcije

B — radne sekcije

C — kulturno-prosvetne sekcije

D — političko-agitacione sekcije

A. Zadatak vojne sekcije je formiranje nacionalnih četa radi odbrane sovjetske vlasti i za borbu protiv neprijatelja, kao i za to da se u trenutku izbijanja revolucije u Austriji i na Balkanu imaju dobro obučene i pripremljene jedinice boraca za sovjetsku vlast na Balkanu, boraca prožetih svešću o nužnosti diktature proletarijata. U tom cilju se u Moskvi i, ako to budu dozvolile okolnosti, u jednom od južnih gradova Ruske Sovjetske Republike (u Saratovu ili u Caricinu) osnivaju baze za formiranje i obučavanje takvih nacionalnih četa, koje će se po svom formiranju staviti na raspolaganje vojnom komesarijatu radi njihovog uključivanja u pukove Crvene armije. U zadatke vojne sekcije spada, osim toga, i održavanje stalne veze s onim Južnim Slovenima koji se već sada nalaze u raznim jedinicama Crvene armije, kao što su srpski sovjetski bataljoni u Saratovu, Caricinu i Astrahanu. Vojna sekcija je dužna da preko svojih emisara pazi na to da ti srpski bataljoni na jugu Sovjetske Republike ne budu iskorišćeni u kontrarevolucionarne svrhe poput Čehoslovaka.

B. Radna sekcija će se brinuti o nezaposlenim Južnim Slovenima, saradujući sa berzom rada, organizovaće radne komune, otvarati poljoprivredne tečajeve. Kad Sibir bude oslobođen od Čehoslovaka, uzeće se u razmatranje pitanje kolonizacije Južnih Slovena u Sibiru i provođenje toga na delu.

C. Kulturno-prosvetna sekcija će organizovati biblioteke i čitaonice, osnivati tečajeve za nepismene i kurseve za predavače, izdavaće brošure i knjige naučnog karaktera, prevedene i originalne, na bugarskom, srpskom, hrvatskom i slovenačkom jeziku; izdavaće časopise, organizovati predavanja, pozorišne predstave, koncerte, dečje kolonije i proletherske radne škole za decu izbeglica, brinuće se o pripremanju dobrih učitelja itd.

D. Političko-agitaciona sekcija će se baviti propagiranjem komunističkih ideja među emigrantima i ratnim zarobljenicima, organizovaće komunističke ćelije, priređivati mitinge, otvarati agitatorske kurseve, voditi propagandu u inostranstvu slanjem agitatora i literature itd.

Odeljenje će raditi u stalnom kontaktu s Komunističkom grupom Južnih Slovena. Odgovorna mesta u Odeljenju zauzimaće samo članovi Komunističke partije i grupa.

Moskva, 26. avgusta 1918.

Predsednik Godina
Sekretar V. Čopić«¹⁵

¹⁴ Učešće, str. 149.

¹⁵ Isto, str. 157.

Kao što vidimo vrlo ambiciozan plan, koji je i ostao — samo plan na papiru. Da Odeljenje u avgustu 1918. nije bilo oformljeno svedoči izveštaj Jugoslovenske grupe za avgust u kome se kaže da rad na organizaciji komesarijata još nije završen zbog odsustva samog komesara i ostalih drugova koji su na frontu. Stoga je Komitet Jugoslovenske grupe RKP(b) 30. avgusta 1918. zaključio da se Vukašin Marković pozove s fronta radi organizovanja »komesarijata«. ¹⁶

Na početku septembra 1918. V. Marković se vratio u Moskvu i prihvatio se neposrednog organizovanja Odeljenja. O tome svedoči njegovo pismo od 12. septembra 1918 (potpisao ga kao predsednik i komesar) upućeno Ekonomskom odeljku Moskovskog sovjeta kojim moli jedan telefon za komesarijat. ¹⁷ Drugim pismom (bez datuma, ali svakako oko sredine septembra 1918) molio je i pisacu mašinu. ¹⁸ Posle toga najnužnijeg osposobljavanja kancelarije Odeljenja ono je pismom od 18. septembra 1918. izvestilo Narodni komesarijat za pitanja nacionalnosti o svom sastavu: »Marković, rukovodilac Odeljenja, Smilov S. Petar, član kolegijuma, Čopić Vladimir, ¹⁹ član kolegijuma, Matuzović Ivan, član kolegijuma, Ferenčak Ivan, sekretar.« ²⁰ Pošto je, čini se, Odeljenje stalo na noge objavljeno je saopštenje o njegovom organizovanju u listu »Всемирная революция«, organu Jugoslovenske grupe u br. 18 od 21. septembra 1918. Sutradan (22. septembra) »Известия ВЦИК« objavila je: »Usled kontrarevolucionarne delatnosti južnoslovenskih reakcionara Narodni komesarijat za pitanja nacionalnosti zaključio je da su južnoslovenski građani: Srbi, Hrvati, Bugari i Sloveni, koji se nalaze na teritoriji Ruske Socijalističke Federativne Republike, dužni registrovati se. U gradu Moskvi registracija se vrši pri Komesarijatu za pitanja nacionalnosti — odeljku Južnih Slovena.« ²¹ Da je u septembru 1918. izvršeno izvesno organizovanje Odeljenja svedoči Markovićev izveštaj od 7. oktobra 1918. upućen Narodnom komesarijatu za pitanja nacionalnosti u kome se kaže: »Naše odeljenje predstavlja četiri nacionalnosti: srpsku, bugarsku, hrvatsku i slovenačku. Odeljenje je počelo svoje funkcije u septembru, a od aprila funkcionisala je samo naša grupa komunista.« ²²

¹⁶ ACKSKJ, f. 549, op. 6, ed. hr. 1.

¹⁷ ACKSKJ, f. 549, op. 6, ed. hr. 5.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Od Čopića je bilo malo koristi jer je »na sastanku komiteta Jugoslovenske grupe održanom 26. avgusta 1918. godine zaključeno da se uputi na agitaciju u Saratov, Cacicin i Astrahan. Dva dana kasnije dobio je mandat (zajedno sa Rumunom Gujuom, Ljubomirom Kragujevićem i Mihajlom Mijatovom) od Federacije inostranih grupa, a zatim je zaista i krenuo na put [1. IX]. U Moskvi se vratio 10. oktobra, 16. istog meseca podneo je Federaciji izveštaj o svom agitacionom radu u pomenutim gradovima, 20. oktobra na vanrednoj konferenciji Jugoslovenske grupe osporava postojanje a i rad Jugoslovenskog odeljenja. U vremenu od 20. oktobra do 5. novembra Čopić radi kao predsednik Jugoslovenske grupe RKP (b), učestvuje u organizovanju Komunističke partije (bolševika) Srba, Hrvata i Slovenaca [5. XI] i sredinom novembra 1918. godine polazi na put za otadžbinu« (Dr Nikola Popović, Vladimir Čopić u oktobarskoj revoluciji. U: Život i djelo Vladimira Čopića. Materijali sa znanstvenog skupa održanog 1. i 2. listopada 1976. u Senju. Rijeka 1978, str. 79).

²⁰ Učesće, str. 158.

²¹ В. В. Зеленин, Под красным знаменем Октября. Югославянские интернационалисты в Советской России 1917—1921. Москва 1977, str. 152.

²² Učesće, str. 177.

Posle iznetog bilo bi normalno očekivati da će Odeljenje početi da radi u skladu sa javno objavljenim zadacima. Međutim, u izveštaju Jugoslovenske grupe napisanom posle 6. oktobra 1918. u vezi sa Odeljenjem stoji: »Iako je Komesarijat dozvoljen više od dva meseca [a dozvoljen je 27. jula] još nije pokazao nikakav rad osim malog broja evidentiranih Južnih Slovena.«²³ Oспорavanje obrazovanja Odeljenja, a time i njegovog rada zbililo se na vanrednoj konferenciji Jugoslovenske grupe 20. oktobra 1918. Predsedavajući konferencije Vladimir Čopić, formalno član Odeljenja, rekao je da se o komesarijatu ne može ni govoriti, jer nije bio ni organizovan.²⁴ U pismu Nikole Kovačevića, jednog od najaktivnijih članova Jugoslovenske grupe od 12. novembra 1918, upućenom drugovima u Samari piše: »Što se tiče registracije nečlanova radnika i seljaka, za to se obratite u Gub. odjel za pitanja nacionalnosti, koji je dužan da provede registraciju. Naš odjel za jugoslovenska pitanja ovde ne funkcioniра благодаречи radu bivšega komesara.«²⁵

Kao što vidimo iz svega iznetog organizovanje i funkcionisanje Odeljenja Južnih Slovena pri Narodnom komesarijatu za pitanja nacionalnosti svi izvori vezuju za dra Vukašina Markovića. Od njega je očigledno zavisilo hoće li Odeljenje biti organizovano i hoće li raditi.

Formalnom odlukom nadležnoga sovjetskog organa od 27. jula 1918. V. Marković je postavljen za rukovodioca (komesara) Odeljenja. U toku avgusta 1918. Jugoslovenska grupa, bez V. Markovića, nije organizovala Odeljenje te je 30. avgusta odlučeno da se on pozove da organizuje Odeljenje (komesarijat). Na sredini septembra 1919. V. Marković je nešto uradio na organizovanju Odeljenja i — stao. To što je on uradio bilo je toliko minimalno da je V. Čopić, formalno član Odeljenja, poricao njegovo postojanje, a u jednom drugom izvoru rad Odeljenja okarakterisan je kao »nikakav«, osim malog broja evidentiranih Južnih Slovena.

O daljem postojanju, radu Odeljenja u izvorima nema traga. Postavlja se pitanje zašto Odeljenje nije nastavilo sa radom, ako je počelo, drugim rečima, zašto V. Marković nije nastavio da radi kao komesar? Odgovor na to pitanje leži u samom V. Markoviću. Naime, poznato je da je on bio neuravnotežen i bolestan čovek, a time i vrlo nepogodan za saradnju. Uglavnom usled toga izbio je sukob između njega (Markovića) i ostalih članova Jugoslovenske grupe. Sukob je počeo 19. septembra a završio se 5. novembra 1918. godine Markovićevim isključenjem iz Jugoslovenske grupe.²⁶ Taj sukob, još u svom toku, paralisao je svaki dalji rad V. Markovića i kao predsednika Grupe (4. oktobra 1918. smenjen je s funkcije predsednika) i kao komesara.

Dakle, na osnovu svega izloženog može se zaključiti da je Odeljenje Južnih Slovena pri Narodnom komesarijatu za pitanja nacionalnosti u Moskvi 1918. godine egzistiralo samo onoliko koliko je Vukašin Marković stvarno radio kao njegov rukovodilac (komesar), a to je bilo svega nekoliko dana oko sredine septembra 1918. godine. O radu Odeljenja kao ustanove (forum) ne može biti ni govora.

²³ ACKSKJ, f. 549, op. 6, ed. hr. 4.

²⁴ Isto.

²⁵ ACKSKJ, f. 549, op. 6, ed. hr. 6.

²⁶ O tome vidi: *Никола Поповић, Искључење дра Вукашина Марковића из Југословенске групе РКП(б). Историјски записи, 1970, sv. 3—4.*